

A statisztikák fogyatékosága láttán és a
kisebbségek fogalmának, öndefiníciójának
hiányában a becslés jelentősége
felértékelődik, különösen akkor, ha segít
a módszertani nehézségek megoldásában.

a longitudinális cigány

Milyen alapon ítélhette úgy a kérdező,
hogy a kérdezett cigány?

.....

Kovács András

Előítéletes projekció-e a becslés?

Az alábbiakban a Replika szerkesztőségének levelében felsorolt sok fontos kérdés közül egyetlen egyhez szeretnék néhány megjegyzést fűzni. A T. Szerkesztőség – és a mellékelt felmérések – kérdései egy olyan összefüggést implicálnak, amely körül elég sok vita zajlott már az etnikai előítéletek kutatói között. A szociológiai és szociálpszichológiai irodalom ma többé-kevésbé bizonyítottan tekinti, hogy az előítéletesség eltorzítja az előítélet tárgyának percepcióját az előítéletes csoportban. Másképp kifejezve: az előítéletes csoport képét az előítéletekkel sújtott csoportról nem ismeretek, hanem projekciók határozzák meg.

Jóval nagyobb azonban a bizonytalanság akörül – és a Szerkesztőség kérdései ezt a problémát firtatják –, hogy a kisebbségi csoportokra vonatkozó létszámbecslések ebbe a jelenségkörbe tartoznak-e. Egyfelől szinte teljesen általános jelenség a kisebbségi csoportok létszámának felülbecslése. Másfelől azonban – bár akadtak már olyan felmérések, amelyek a felülbecslés mögött előítéleteket találtak – nem bizonyított, hogy ennek magyarázatát az előítéletességben (vagy elsősorban abban) kell keresni. Az antiszemitizmussal foglalkozó irodalomban legalábbis – és a továbbiakban a kérdésnek csak ezzel az aspektusával szeretnék foglalkozni, mert leginkább ezt ismerem – nincs konszenzus a létszámbecslések projektív voltát illetően. S hogy miért nincs, azt többek között a mellékelt kutatások adatai is szépen demonstrálják.

Mint ismeretes, a magyarországi zsidók lélekszámáról nem állnak rendelkezésre statisztikai adatok – nem is állhatnak, hiszen akörül sincs (nem is lehet) egyetértés, hogy ki tekintendő zsidónak ma Magyarországon. A magyarországi zsidóság demográfiájával foglalkozó írások általában az utolsó, felekezeti adatokat is tartalmazó népszámlálás (1949) számaiból indulnak ki, és különféle extrapolációk segítségével jutnak el az 50 és 100 ezer között ingadozó becslésekig. A magyarországi zsidók lélekszáma körül tehát oly nagy a

bizonytalanság, hogy jogosnak látszik a feltételezés: a létszámbecslések projekciókat juttatnak kifejezésre.

Létszámbecslés és projekció esetleges összefüggését már néhány évvel ezelőtt megpróbáltuk tesztelni egy olyan kutatás során, amelyet az antiszemitizmus meglétéről és erősségéről folytattunk (Fischer Györggyel) a magyar egyetemi és főiskolai hallgatók között. Első pillantásra a kutatási eredmények a projekciós hipotézist látszottak igazolni. Bár az egyetemisták pontosabban becsülték meg a Magyarországon élő zsidók számát, mint a Replika és az Erős et al. kutatás alanyai, de azért ők is felülbecslésre hajlottak (1. táblázat). Mi több, akik felülbecsülték a Magyarországon ma élő zsidók létszámát, szembetűnően nagy arányban vélték úgy, hogy a Holocaust során kevesebb magyar zsidót öltek meg, mint valójában (2. táblázat). Az összefüggés sokatmondónak ígérkezett, de aztán megállt a tudomány. A további vizsgálatok során nem sikerült semmiféle – sem társadalmi-demográfiai adatokra, sem pedig antiszemita, xenofób stb. attitűdökre épülő – magyarázatot találni a jelenségre.

1. táblázat

Hány zsidó él ma Magyarországon?

	A megkérdezettek arányában	A válaszolók arányában
25–50 ezer fő	5 %	6 %
50–100 ezer fő	14 %	16 %
100–250 ezer fő	26 %	31 %
250–500 ezer fő	24 %	28 %
500 ezer–1 millió fő	17 %	19 %
Nem tudja, nem válaszolt	14 %	
Összesen	100 %	100 %

2. táblázat

Az országban élő és a Holocaust során megölt zsidók száma

Az országban élő zsidók számát	Az áldozatok számát helyesen becsüli				Összesen
	túlbecsüli	helyesen becsüli	alábecsüli	nem tudja	
túlbecsüli	14 %	14 %	36 %	3 %	67 %
helyesen becsüli	2 %	3 %	8 %	1 %	14 %
alábecsüli	1 %	1 %	3 %	0 %	5 %
nem tudja	1 %	2 %	5 %	6 %	14 %
Összesen	18 %	20 %	52 %	10 %	100 %

Az egyetemista vizsgálat esetében azonban nem lehetett kizárni, hogy a speciális minta (életkori, iskolázottsági stb.) homogenitása miatt nem jutottunk ennél többre. A Replika által elküldött felvételek valóban sok tekintetben eltérő adatokat tartalmaznak. Először is a legszembetűnőbb – bár nem meglepő – tény a létszámbecslésre nem vállalkozók magas aránya. (Egy 1989-ben, az NSZK-ban végzett antiszemitizmus felmérés során a megkérdezettek 80 százaléka nem vállalkozott az országban élő zsidók létszámának becslésére.) A Replika felmérésében a "nem tudom" válaszok – a cigányok kivételével (49 százalék) – valamennyi etnikai csoport esetében 60 százalék körül ingadoztak, és a létszámbecslésre

való vállalkozást mérő mutatók rendkívül magas korrelációja (valamennyi korreláció .665 és .883 között; $p < .001$) azt jelzi, hogy valamennyi esetben nagyon nagy arányban ugyanazok nem adtak választ az etnikai csoportok létszámát firtató kérdésre.

A további vizsgálódás azt mutatja, hogy a becsléstől való tartózkodás valóban információhiány következménye. A becslésre vállalkozó, illetve nem vállalkozó csoport összetétele ugyanis jellegzetesen eltér: az előbbiben statisztikailag szignifikánsan többen vannak a férfiak, a felső- és középfokú végzettségűek és a budapestiek, az utóbbiban pedig az idősebbek és a vidéki városokban lakók. Azt mondhatjuk tehát, hogy inkább vállalkozóknak létszámbecslésre az iskolázottabb és urbanizáltabb – és ezért általában informáltabb – rétegek, mint a kevesebb kulturális erőforrással rendelkezők. (Az életkori mutatót illetően kivételt jelent a zsidók és cigányok létszámának becslése, amelyre az idősebbek valamivel inkább hajlandók, mint a fiatalok. Ez a megfigyelés magyarázza szerintem a Replika és az Erős et al. felmérés adatai közötti meglehetősen nagy eltérést. Míg az előbbiben a magyarországi zsidók létszámának becslésére a megkérdezettek 61 százaléka nem vállalkozott, addig az utóbbi felmérés megkérdezettjei között ez az arány csak 44 százalék volt. Az eltérés magyarázata az lehet, hogy az Erős et al. felmérés mintája jelentősen elcsúszott az idősebb és némiképp a diplomás csoportok irányába: míg a 40 éven aluliak a Replika mintájában 41 százalékot tesznek ki, addig az Erős et al. mintában csak 34 százalékot, a hatvan éven felüliek a Replika mintában 25 százalékot, az Erős et al. mintában pedig 32 százalékot. A diplomások aránya az előbbiben 13 százalék, az utóbbiban 14 százalék. Ugyancsak jelentősen eltér a két felmérés a zsidók lélekszámát felülbecslők arányában: a Replika mintájában a felülbecslők aránya 26 százalék, míg az Erős et al. mintában 52 százalék. Ez azt is jelenthetné, hogy az idősebbek ugyan inkább vállalkozóknak becslésre a zsidók, mint a többi etnikai csoport esetében, de ez esetben tendenciaszerűen felülbecsülnek. Ezt az összefüggést azonban a rendelkezésre álló adatok alapján nem lehet egyértelműen bizonyítani.)

A becslésre vállalkozók, illetve nem vállalkozók csoportjának jellegzetességei némely hipotézist valószínűtlenné tesznek. Szembeötlő például, hogy a létszámbecslésre való hajlandóságot *valamennyi* etnikai kisebbségre vonatkozó kérdés esetén elsősorban a budapesti lakhely és a magasabb iskolai végzettség határozza meg. Ez kizárni látszik a "kontaktus-hipotézist", amely szerint az adott kisebbséggel való kapcsolatok megléte vagy hiánya fontos szerepet játszik a véleménynyilvánításban. De – tekintettel a véleménynyilvánítók csoportjának összetételére – a projekciós hipotézis is csak azzal a megszorítással tartható fenn, hogy ez a mechanizmus legfeljebb csak a társadalmi-kulturális rétegződés magasabb szintjein működik. De valóban működik-e?

A Replika-kérdőívben egy olyan kérdés volt, amelyből az antiszemitizmus fokára is lehet következtetni: az, hogy a megkérdezettek mennyire támogatták, illetve utasították el, hogy gyermekük zsidó gyerekekkel barátkozzon. (Nem hiszem, hogy a zsidók anyagi helyzetére vonatkozó véleményekből következtetni lehetne a zsidókra vonatkozó előítéles attitűdökre. A két kérdés által mért véleménydimenziók különböző voltát jelzi, hogy semmiféle összefüggés nem mutatkozott a zsidókkal való barátságok támogatása, illetve elutasítása és a zsidók anyagi helyzetének megítélése között. Ugyanez elmondható a zsidók foglalkozására vonatkozó kérdésről is, amely legfeljebb a sztereotipizálásról – de nem az előítéletes sztereotipizálásról – informál.)

Nos, a Replika adatai szerint az ilyen barátságokat támogatók között a többi csoportéhoz képest statisztikailag szignifikánsan nagyobb arányban fordulnak elő a budapestiek, az egyetemi vagy középiskolai végzettségűek és a 18–30 év közöttiek. A barátságok ellenzői között pedig azok, akik nyolc általánost végeztek, Budapesten laknak, és inkább a 60 éven felüliek közé tartoznak. Ezek után nem meglepő, hogy a becslésre és a zsidókkal való barátkozás támogatására való hajlandóság között is pozitív összefüggés van: azok között, akik támogatnák, hogy gyermekük zsidókkal barátkozzon, statisztikailag szignifikánsan többen vannak olyanok, akik vállalkoznak a becslésre, mint a többi csoportban (3. táblázat). A becslésre vállalkozók között pedig a barátkozást támogatók aránya 41 százalék, míg az összes megkérdezettek között ez az arány 37 százalék.

3. táblázat

Összefüggés a barátkozás és aközött, hogy vállalkozik-e a zsidók lélekszámának becslésére (%)

	nem vállalkozik becslésre	vállalkozik becslésre
barátkozzon zsidó gyerekekkel	55	45
barátkozzon, de ne hozza a lakásba	62	38
ne barátkozzon	63	37
nem szólna bele	60	40
nem tudja	82	18

Chi-négyzet: 14.26391; Sig.: .001

A becslésre való hajlandóság önmagában tehát nem jelez antiszemita projekciót. Az eddigiek alapján projekció gyanúja csak akkor merülhetne fel, ha esetleg kiderülne, hogy az antiszemiták és nem-antiszemiták szignifikánsan eltérő becsléseket adnak a zsidók számáról. De az adatok nem ezt bizonyítják. A "barátkozás" kérdésre adott válaszban esetleg megnyilvánuló antiszemita attitűd és a becslés tendenciája között nem mutatkozik semmiféle összefüggés (4. táblázat). Ha a becslés helyességére valami mégiscsak hatással van, akkor az ismét csak az iskolai végzettség: a helyesen becslők között az átlagosnál szignifikánsan nagyobb arányban szerepelnek az egyetemet végzetek.

4. táblázat

A barátkozás és a zsidók lélekszámának becslése közötti összefüggés (%)

	alulbecsüli <50 000	A zsidók lélekszámát helyesen becsüli 50 000–100 000	felülbecsüli >100 000
barátkozzon zsidó gyerekekkel	18	27	55
barátkozzon, de ne hozza a lakásba	31	18	51
ne barátkozzon	34	21	45
nem szól bele	25	19	56
nem tudja	50	0	50

Felvethető természetesen, hogy a barátkozásra vonatkozó kérdés megfelelő eszköz-e az antiszemita beállítottság mérésére. Nem lenne-e más az eredmény, ha egyértelműbb kérdésekkel állapítanánk meg, hogy antiszemita-e valaki? Nos, az Erős et al. felmérés adatai szerint nem: semmiféle szignifikáns összefüggés nem mutatható ki a kérdőívben szereplő hat, egyértelműen antiszemita állítással való egyetértés és a magyarországi zsidók lélekszámának felülbecslése között. (A hat kijelentés: "Jézus keresztfeszítése a zsidók megbocsáthatatlan bűne"; "a zsidó származású értelmiségiek befolyásuk alatt tartják a sajtót és a kultúrát"; "bizonyos foglalkozási területeken korlátozni kellene a zsidók számát"; "létezik egy titkos zsidó együttműködés, amely meghatározza a politikai és gazdasági folyamatokat"; "a liberális pártok elsősorban zsidó érdekeket képviselnek"; "a rendszerváltással igazából a zsidók jártak jól".) Ezzel szemben a helyes becslés ebben az esetben is a felsőfokú végzettséggel függ össze.

A rendelkezésre álló felmérések adataival tehát nem lehet igazolni, hogy a zsidók lélekszámának felülbecslése antiszemita előítéletek projekciója lenne. De ettől még nem lettünk sokkal okosabbak. A felülbecslés rendszeresen visszatérő jelenség, és ezért nyilvánvalóan magyarázatra szorul. Ehhez a magyarázathoz azonban az eddigi felmérések nem nyújtanak megfelelő kiindulópontot. A Replika-felmérés változóival végzett regresszió elemzés eredményei szerint a nem, kor, településtípus, iskolázottság, családi nettó összjövedelem, a "barátkozás" és az anyagi helyzet becslése mint független változók között csak három esetben voltak olyanok, amelyek szignifikáns hatással voltak a létszámbecslés nagyságára mint függő változóra: a szlovákok és a szerb-horvátok esetében az iskolázatlanabb férfiak hajlottak magasabb létszámok megnevezésére, a zsidók esetében pedig a magasabb nettó családi összjövedelemmel rendelkezők. De ezek az összefüggések is igen gyengék (szlovákok: $R^2=3\%$, szerb-horvátok: $R^2=4\%$, zsidók: $R^2=2\%$). Tehát sem a "kemény" mutatók, sem az előítéletesség nem elegendők a jelenség magyarázatára.

Mindazonáltal érdemes lenne megvizsgálni egy másfajta projekciós hipotézist. Először is nem biztos, hogy a felülbecslés minden etnikai csoport esetében ugyanazoktól a tényezőktől függ, és ugyanazt jelenti. Ami a zsidókat illeti: nem tartom kizártnak, hogy a felülbecslési hajlam mégis csak bizonyos attitűdökkel függ össze – ha nem is antiszemitákkal. Esetleg lehetne találni a társadalmi-demográfiai változók és a becslési változó között olyan közvetítő attitűd-változókat, amelyek magyarázóereje már nagyobb lenne. Ilyen lehetne például a szóbanforgó csoporttal, azaz a zsidókkal kapcsolatban érzett (és egyáltalán nem biztos, hogy előítéletes) etnikai különbségtudat, az általános – és speciálisan a zsidókra vonatkozó – sztereotipizálási hajlam, az etnocentrizmus "súlya" az egyén orientációs rendszerében vagy valamilyen (nem biztos, hogy negatív érzelmekkel is telített) "társadalmi távolság" érzékelése. De vizsgálható lenne az is, hogy a "zsidótlátás" intenzitása nem függ-e össze azzal, hogy milyen gyakorisággal és milyen összefüggésben jelenik meg a téma a tömegkommunikációban – és különösen azokban a médiumokban, amelyeket a felülbecslésre hajló csoportok "fogyasztanak". Mindenesetre úgy látszik, hogy a probléma tisztázásához még jó néhány kutatásra van szükség.